

УДК 332.356

**ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ПРИЗНАЧЕННЯ ЯК ОСНОВА ЇХ РАЦІОНАЛЬНОГО
ВИКОРИСТАННЯ.**

*Н. Кузін – к.е.н., Р. Бойченко – аспірант
Сумський національний аграрний університет*

Постановка проблеми. Раціональне використання і охорона земель – важлива екологічна та соціально-економічна передумова сталого розвитку суспільної формації. Тому, на сьогоднішній день особливого характеру та гостроти набули питання щодо раціонального використання та охорони земель, які мають унікальне значення – земель сільськогосподарського призначення.

Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей [5].

Стан використання земель в Україні є критичним, надмірна розораність угідь та майже цілковите припинення виконання комплексу робіт із захисту ґрунтів призводить до розвитку ерозійних і деградаційно-руйнівних процесів. В зв'язку з цим подальша деградація земельних ресурсів у сільському господарстві може мати катастрофічні наслідки щодо продовольчої безпеки країни та здоров'я нації.

Отже, проблема раціоналізації використання земель сільськогосподарського призначення в Україні дедалі більше ускладнюється у зв'язку з наростаючою комплексністю її характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади та

практичні механізми раціонального використання та охорони земель знайшли відображення в працях вчених, серед яких Д.І. Бабміндра, М.С. Багіра, І.К. Бистряков, С.Ю. Булигін, С.М. Волков, Л.І. Дідковська, Д.С. Добряк, О.П. Канаш, Г.К. Лоїк, Л.Я. Новаковський, М.Г. Ступень, А.М. Третьак, М.А. Хвесик, Г.В. Черевко, В.І. Ярмолук та інших.

Дослідження значною мірою зосереджені на проблемах удосконалення законодавчої бази регулювання земельних відносин та вдосконалення структури органів державної влади з питань здійснення земельної реформи й управління земельними ресурсами на державному та регіональному рівнях. Питання ж підвищення ефективності використання та охорони земель потребує більш детального і ширшого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності і змісту понять раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення та їх взаємозалежності.

Виклад основного матеріалу. Земля – це головний природний ресурс, який є важливою базою для формування продовольчої безпеки кожної держави світу. Для України це об’єктивна умова успішного функціонування сільського господарства, забезпечення її населення якісними продуктами харчування у необхідних обсягах.

У статті 4 Конституції України зазначено: “Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави” [9]. Жодний природний ресурс, крім землі, не наділений такими можливостями, які дають змогу використовувати його практично в усіх галузях народного господарства. Тільки земля поєднує в собі такі особливості, як територіальний базис для розміщення продуктивних сил, властивість природного ресурсу й основного засобу виробництва. В аграрному секторі земля є ще й предметом праці. У. Петті висловив дуже

популярне і в наші дні переконання: “Праця – це батько і основний принцип багатства, а земля – його мати” [16].

В нормативних документах «раціональне використання земель» визначене як забезпечення всіма землекористувачами в процесі виробництва максимального ефекту в здійсненні цілей землекористування з урахуванням охорони земель та оптимальної взаємодії з природними факторами [6].

Відомий український вчений П.Ф. Веденичев писав, що під терміном «раціональне використання земельних ресурсів» слід розуміти доцільність, повноту і ступінь ефективності використання земель. Він зазначав, що повнота використання земель визначається ступенем сільськогосподарської освоєності земельного фонду, і чим вищий показник освоєності земельного фонду, тим раціональніше є використання землі [15]. В радянські часи, дана концепція використання земельних ресурсів помилково розглядалася як інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, хоча насправді мав місце протилежний процес – екстенсифікації. Таке використання землі призвело до негативних наслідків, таких як поширення ерозійних процесів, низької продуктивності земель, ущільнення орного шару ґрунту, зниження його родючості, ослаблення стійкості природних ландшафтів, посилення процесів деградації ґрунтового покриву.

На сучасному етапі розвитку при дослідженні питання раціонального землекористування, більше приділяють уваги поєднанню його економічної та екологічної складових [2; 8]. Виділення економічної складової раціонального сільськогосподарського землекористування пояснюється завданнями самої економічної науки. Адже економічна теорія – це наука про використання суспільством обмежених природних ресурсів (землі), для виробництва різних товарів з подальшим їх обміном [11]. Виділення екологічної складової зумовлюється насамперед тим, що земля є “живим

організмом”, середовищем існування різноманітних мікроорганізмів, таким природним ресурсом, від стану якого залежить екологічна стабільність як регіону, так і держави в цілому. Адже створені людиною сільськогосподарські екосистеми впливають на стан навколишнього природного середовища.

Основним критерієм сучасної господарської діяльності в межах агропромислового виробництва має бути одержання максимально можливої економічної вигоди при обов’язковому дотриманні екологічних вимог. Ось чому, при використанні земельних угідь необхідно дотримуватись еколого-економічних принципів організації раціонального землекористування, а саме: пріоритетності екологічних вимог над економічними інтересами; забезпечення рівних умов розвитку різних форм власності і господарювання на землі; цільового використання землі; підвищення економічної зацікавленості землекористувачів у проведенні землеохоронних робіт; платність землекористування; економічне стимулювання землевласників і землекористувачів щодо екологічно безпечного використання землі [13].

Аналіз сучасного стану і тенденцій використання земельних ресурсів країни з позицій їх визначення як незамінного багатства має велике значення в усіх аспектах життя й діяльності спільноти. Для економіки країни земля як ресурс характеризується багатогранністю та множинністю значень, оскільки функціонально задіяна в багатьох видах діяльності. Утім, головною залишається її сільськогосподарська функція, що вимагає системної орієнтації в напрямі першочергового вирішення проблеми раціонального використання та охорони земельних ресурсів [7].

М.С. Богіра та В.І. Ярмолюк раціональне використання землі розглядають як науково обгрунтоване, розумне використання з усіх поглядів: цільового призначення, ефективності, охорони і поліпшення [1].

Горлачук В.В., В'юн В.Г., Сохнич А.Я. дають таке визначення раціонального використання землі – це таке використання, яке відповідає її цільовому призначенню, забезпечує високу ефективність землекористування і її охорону, спрямовану на запобігання необґрунтованого вилучення земель сільськогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення [12].

С. М. Волков наголошує на тому, що раціональним може вважатися використання землі, при якому:

- здійснюються охорона, відтворення продуктивних та інших корисних властивостей землі;
- найбільш повно враховуються природні і економічні умови, властивості конкретних земельних ділянок;
- досягається висока ефективність виробничої та іншої діяльності;
- забезпечується оптимальне поєднання суспільних, колективних і особистих інтересів у використанні землі [3].

Г.В. Черевко та М.І. Яцків у своїх дослідженнях раціональне використання й охорону земель розглядають, як два взаємопов'язаних процеси, спрямованих на підвищення продуктивних сил землі, які передбачають:

- оптимізацію розподілу земельного фонду між галузями народного господарства і якомога ефективніше його використання у кожній з них;
- оптимізацію структури окремих видів земельних угідь (ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ, лісів, земель під водою тощо) відповідно до природно-економічних зон і районів;

- розробку і впровадження раціональної системи землеробства, яка включає ґрунтозахисний обробіток, удобрення, вапнування кислих та гіпсування засолених і солонцюватих ґрунтів, технологію вирощування сільськогосподарських культур, систему сівозмін тощо;

- осушення заболочених і перезволожених земель та зрошення і обводнення посушливих;

- запобігання затопленню, підтопленню, заболоченню земель, погіршенню їх фізико-хімічних властивостей;

- широке використання ґрунтових мікроорганізмів для створення високородючих і стійких до ерозії ґрунтів;

- розробку і впровадження науково обґрунтованої системи луківництва;

- розробку і впровадження раціональної системи розселення, забудови сільських та міських населених пунктів, розміщення каналів для перекидання води з багатоводних у маловодні райони, великих водосховищ, шляхів сполучення, ліній електропередач, нафтогазопроводів;

- розробку і впровадження еколого-економічної оцінки земель та використання її для планування розміщення і спеціалізації сільськогосподарського виробництва, визначення обсягу державних закупівель рослинницької і тваринницької продукції, витрат на виробництво і доходності сільськогосподарських підприємств, встановлення правильних, науково обґрунтованих цін [14].

Дідковська Л.І. розглядає раціональне використання та охорону земельних ресурсів також, як два взаємозалежні між собою поняття. Вона вказує на те, що раціональне використання та охорона земельних ресурсів – це багатоаспектне поняття, яке уособлює в собі складну систему екологічних, економічних та соціальних заходів з оптимізації організації

використання земельних ресурсів, які спрямовані на підвищення економічної ефективності та екологічної безпеки землекористування за рахунок вирішення питань природоохоронного, ресурсозберігаючого, відтворювального характеру, тобто всебічної охорони ґрунтів і відтворення їх родючості [4].

Проаналізувавши вище зазначене можна стверджувати, що «раціональне використання земель сільськогосподарського призначення» - це економічно ефективне, екологічно безпечне та науково обґрунтоване використання сільськогосподарських угідь засноване на дотриманні вимоги пріоритетності земель сільськогосподарського призначення, оптимізації структури сільськогосподарських угідь, врахуванні природних та економічних особливостей кожної земельної ділянки при їх сільськогосподарському освоєнні, захисті земель від шкідливого природного та антропогенного впливу, екологізації процесів землеробства, застосуванні ресурсозберігаючих технологій, усесторонній охороні земель, відтворенні та підвищенні родючості ґрунтів, задоволенні суспільних потреб.

Розкриття змісту поняття «раціонального використання земель сільськогосподарського призначення» потребує визначення його основних принципів. Аналізуючи праці вітчизняних та зарубіжних вчених, в сфері раціонального природокористування та раціонального використання земель, можна сформулювати основні принципи, на яких повинно ґрунтуватися на даний час раціональне використання земель сільськогосподарського призначення.

1. Пріоритетності сільськогосподарського використання земель та запобігання необґрунтованого вилучення сільськогосподарських угідь для інших потреб, тобто використання їх лише за цільовим призначенням.

2. Забезпечення економічно ефективного та екологічно

збалансованого використання земель, науково обґрунтованого використання сільськогосподарських земель.

3. Охорона земель.

4. Врахування природно-кліматичних та економічних умов і властивостей кожної земельної ділянки в процесі сільськогосподарського виробництва, відтворення та підвищення родючості ґрунтів.

5. Впровадження новітніх ресурсощадних та екологічно безпечних технологій.

6. Зменшення антропогенного навантаження на агроландшафти та природні угіддя в процесі господарювання.

7. Державного контролю та стимулювання раціонального використання та охорони земель.

8. Узгодження господарських та суспільних інтересів і потреб.

Охорона земель є одним із механізмів досягнення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення.

Охорона земель – це система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського і лісгосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісгосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення [5].

Основні засади охорони земель закріплено в Земельному кодексі України, Законах України «Про охорону земель», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про державний контроль за

використанням і охороною земель» та інших нормативно-правових актах.

Основними принципами охорони земель є:

- забезпечення охорони земель як основного національного багатства Українського народу;
- пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва;
- відшкодування збитків, заподіяних порушенням законодавства України про охорону земель;
- нормування і планомірне обмеження впливу господарської діяльності на земельні ресурси;
- поєднання заходів економічного стимулювання та юридичної відповідальності в галузі охорони земель;
- публічність у вирішенні питань охорони земель, використанні коштів на охорону земель.

Охорона земель включає:

- обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування;
- захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб;
- захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів;
- збереження природних водно-болотних угідь;
- попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів;
- консервацію деградованих і малопродуктивних

сільськогосподарських угідь [5].

Законодавством визначено систему заходів, щодо забезпечення охорони земельних ресурсів, яка включає:

- державну комплексну систему спостережень;
- розробку загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм використання та охорони земель, документації із землеустрою в галузі охорони земель;
- створення екологічної мережі;
- здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель;
- економічне стимулювання впровадження заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів;
- стандартизацію і нормування [10].

Особлива увага державою приділяється охороні земель сільськогосподарського призначення, яка забезпечується на основі реалізації комплексу заходів щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, підвищення їх екологічної стійкості та родючості ґрунтів, а також обмеження їх вилучення (викупу) для несільськогосподарських потреб [10].

Основними заходами охорони земель сільськогосподарського повинні бути:

- захист земель від ерозії, заболочення, вторинного засолення, зсувів, переущільнення, забруднення промисловими, радіоактивними та хімічними речовинами;
- рекультивація порушених земель;
- консервація малопродуктивних та деградованих земель;

- поліпшення сільськогосподарських угідь;
- створення полезахисних лісосмуг, інших ґрунтозахисних лісонасаджень;
- моніторинг стану використання та родючості земель.

Особливим об'єктом охорони земель сільськогосподарського призначення є ґрунтовий покрив, що характеризується родючістю.

З метою збереження родючості земель законодавством передбачено, що на землях сільськогосподарського призначення може бути обмежена діяльність щодо:

- вирощування певних сільськогосподарських культур, застосування окремих технологій їх вирощування або проведення окремих агротехнічних операцій;
- розорювання сіножатей, пасовищ;
- використання деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земельних ділянок;
- необґрунтовано інтенсивного використання земель [10].

Висновки: Охорона земель є не тільки невід'ємною складовою процесу раціонального використання земель, а його фундаментальною основою, яка забезпечує захист земель від впливу негативних факторів природного та антропогенного походження, збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, підвищення їх екологічної стійкості та родючості, створення раціонального землекористування.

Отже, поняття «раціонального використання земель» та поняття «охорони земель» в процесі забезпечення економічно ефективного та екологічно безпечного використання земель сільськогосподарського призначення повинні розглядатися як єдине ціле. Досягається це шляхом реалізації системи заходів, спрямованих на забезпечення: створення

оптимальної структури землекористування; оптимізації структури сільськогосподарських угідь; збереження та відтворення родючості ґрунтів; захисту земель від водної та вітрової ерозії, заболочення, вторинного засолення, зсувів, шкідливого антропогенного впливу; рекультивації порушених та консервації малопродуктивних та деградованих земель; здійснення моніторингу за станом використання та родючістю ґрунтів.

Бібліографічний список

1. Богіра М.С. Землевпорядне проектування: теоретичні основи і територіальний землеустрій: навч. посіб. / М.С. Богіра, В.І. Ярмолюк; за ред. к.е.н. М.С. Богіри. – К.: Аграрна освіта, 2011. – 416 с.
2. Быстряков И. К. Управление рациональным землепользованием: теоретический дискус / И. К. Быстряков // Теорія і методи оцінювання, оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів : матеріали Міжнар. наук. конференції : У 2 ч. – Ч.1. – К., 2002. – С. 139 – 142.
3. Волков С.Н. Землеустройство. Теоретические основы землеустройства. Т. 1. – М.: Колос, 2001. – 496 с.
4. Дідковська Л. І. Економічний механізм раціонального використання та охорони земельних ресурсів в аграрній сфері: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 “Економіка сільського господарства і АПК” / Дідковська Людмила Іванівна. – К., 2006. – 20 с.
5. Земельний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 22 лютого 2012 року. - К. : Видавець Паливода А. В., 2012. - 116 с.
6. Земли. Термины и определения: ГОСТ 26640–85 от 28.10.1985 №3453 (СТ СЭВ 4472-84) [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/>.
7. Інституалізація природно-ресурсних відносин: [колегіальна монографія] / за заг. ред. д.е.н., проф., академіка НААН України М.А. Хвесика. – К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку», 2012. – 400 с.
8. Козьменко С.Н. Эколого-экономические аспекты рационального землепользования / С.Н. Козьменко // АПК: экономика, управление. – 1989. - №8. – С. 91 – 94.
9. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К. : Просвіта. – 80 с.
10. Про охорону земель [Електронний ресурс] : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. – Доступний з : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/>.

11. Самуельсон П. Экономика / П. Самуельсон : пер. с англ.: В 2 т. Т.1. – М. : НПО “Алгон”, “Машиностроение”, 1997. – 334 с.
12. Управління земельними ресурсами: навч. посіб. / В.В. Горлачук, В.В. В’юн, А.Я. Сохнич; ред. В.Г. В’юн. – Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2002. – 316 с.
13. Чепець О.Г. Екологічна безпека сільськогосподарського землекористування / О.Г. Чепець // Вісник Сумського національного університету, випуск 4-5. – 2007. – Серія “Економіка та менеджмент”.
14. Черевко Г.В. Економіка природокористування: навчальний посібник / Г.В. Черевко, М.І. Яцків. - Львів : Світ, 1995. – 208с.
15. Эффективность сельскохозяйственного природопользования / Отв. ред. П. Ф. Веденичев; П. Ф. Веденичев, В. М. Трегобчук, Т. А. Козлова и др. – К.: Наук. думка, 1982. – 230 с.
16. Юхименко П.І. Історія економічних учень: навч. посіб. / П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – К.: Знання-Прес, 2000. – 514 с. – (Вища освіта XXI століття).

Кузін Н., Бойченко Р. Охорона земель сільськогосподарського призначення як основа їх раціонального використання.

Розкрито сутність та зміст понять «раціональне використання земель» та «охорона земель». Також розглянуто спорідненість та взаємозалежність даних понять. Окреслено основні принципи на яких повинно ґрунтуватися раціональне використання земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, раціональне використання земель, економічна ефективність використання земель, екологічно безпечного використання земель, охорона земель, принципи раціонального використання земель.

Кузин Н.В., Бойченко Р.В. Охрана земель сельскохозяйственного назначения как основа их рационального использования.

Раскрыта сущность и содержание понятий «рациональное использование земель» и «охрана земель». Также рассмотрены родство и взаимозависимость данных понятий. Определены основные принципы, на которых должно основываться рациональное использование земель сельскохозяйственного назначения.

Ключевые слова: земли сельскохозяйственного назначения, рациональное использование земель, экономическая эффективность использования земель, экологически безопасного использования земель, охрана земель, принципы рационального использования земель.

Kuzin N, Boitchenko R Protection of agricultural land as the basis of their rational use.

The article deals with the nature and content of the concepts of "rational use of land" and "protection of land". Also examined relationship and interdependence of these concepts. The basic principles on which to base rational use of agricultural land.

Keywords: Agricultural land, land use management, economic efficiency of land use, environmentally sound land use, land protection, land use management principles.